



PO STOPÁCH JEDNÉHO  
EXULANTA A JEHO DENNÍKA  
JOACHIM  
SEELINGER  
A JEHO EXILIUM AUXILIUM

DOC. MGR. LUCIA LICHNEROVÁ, PHD.

The article deals with the Czech exile Joachim Seelinger, and the content and publishing of his work *Exilium Auxilium*. It brings new information about Seelinger's exile diary and partially about his life and work. It reveals the publishing background of Seelinger's personal diary, which was published by a series of reprints and was also related to Slovakia, Czechia, Poland and Germany. It draws attention to the bibliographic unregistered first edition of this diary and to the existence of paratext copying by the producers of its reprints. The paper is based on the content analysis of the Seelinger's diary by the *de visu* method.

**Keywords:** Joachim Seelinger, Czech exiles, *Exilium Auxilium*

 [lucia.lichnerova@uniba.sk](mailto:lucia.lichnerova@uniba.sk)

 Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

 <https://fphil.uniba.sk/kkiv/>

# JOACHIM SEELINGER – ZNÁMY-NEZNÁMY

## (BIOGRAFICKO-BIBLIOGRAFICKÁ HEURISTIKA)

Joachim Seelinger, exulant a český protestantský kazateľ 17. storočia pochádzajúci z Horného Slavkova, patrí v súčasnosti skôr medzi neznáme postavy dejín knižnej kultúry, hoci jeho zachované dielo *Exilium auxilium*<sup>1</sup> [Pomoc v exile] má vzťah nielen k českému, ale aj k poľskému, nemeckému a slovenskému územiu. Pri súčasnom stave výskumu môžeme konštatovať, že o Seelingerovi vieme z analyzovanej publikovanej literatúry alebo z archívnych prameňov veľmi málo. Táto skutočnosť je podmienená pravdepodobne tým, že medzi českými exulantmi pobielohorského obdobia sa našlo viac iných, významnejších osobností, ktorým sa oprávnene venovala väčšia pozornosť. Informácie o Seelingerovi môžeme hľadať v odbornej literatúre, archívnych prameňoch, prípadne v bibliografických súpisoch a biografických slovníkoch.

V rámci výskumu boli prebádané viaceré relevantné databázy archívov, ktoré by mohli priniesť bližšie informácie o Joachimovi Seelingerovi. Žiaľ, tie sú na informácie veľmi skúpe, resp. meno Seelinger neregistrujú vôbec.<sup>2</sup> V databáze Archívu mesta Horný Slavkov<sup>3</sup> o ňom nenachádzame nijaké informácie a viac sa nedozvieme ani v databáze Národných autorít ČR<sup>4</sup>, v ktorej o ňom niet ani zmienky, nepochybne preto, že na území Čiech nič nepublikoval. Stručnú informáciu o Seelingerovi však nájdeme v tzv. Bergmannovej zbierke (*Bergmann'sche Exulantensammlung*),<sup>5</sup> zdigitalizovanej v rámci Hauptstaatsarchiv Dresden, ktorá hovorí len o tom, že Seelinger bol exulant a v roku 1630 mal ako miesto svojho bydliska uvedenú obec Buchholz. *Bibliografie české historie*<sup>6</sup> eviduje Seelingera iba ako exulanta pod záznamom číslo 9427 a uvádza zhustený prepis časti exulantskej básne z jeho diela. *Biografický slovník českých zemí*<sup>7</sup> a databáza *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*<sup>8</sup> Joachima Seelingera vôbec neevidujú.

Literatúra venovaná téme pobielohorských českých exulantov je celkom štedrá, no nie k osobe Joachima Seelingera. Monografia *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*,<sup>9</sup> ktorá vyčerpávajúco eviduje mená rôznych exulantských rodín, nespomína Seelingera vôbec. Ani ďalšie pramene k problematike

českých exulantov 17. storočia neregistrujú meno Joachim Seelinger. Michal Flegl<sup>10</sup> objasňuje, že ako evanjelickí exulanti prichádzali do Saska najmä Nemci a Česi žijúci dovtedy na českom území; z profesijného hľadiska išlo o kňazov, spisovateľov a učencov, šľachtu a rytierske stavy, ale aj o poľnohospodárov a remeselníkov z rôznych českých dediniek, konkrétne však Seelingeru neuvádza. V monografii<sup>11</sup> Gustava Jungbauera sa Seelinger spomína ako „*pastor v Mírkove a Dešeniciach, ktorý bol v rokoch 1620 – 1640 kvôli svojej viere prenasledovaný z miesta na miesto*“. V publikácii Josefa Mühlbergera<sup>12</sup> sa len okrajovo dozvedáme, že Seelinger bol jedným z protestantských pastorov a exulantov z Horného Slavkova. Táto informácia je zrejmá aj z jeho exulantského diela *Exilium Auxilium*, v ktorom na titulnom liste sám seba označuje ako *Schlacovaldensis Boemi Exulirten Pastoris*<sup>13</sup>, čiže ako exulantského kazateľa z Horného Slavkova.

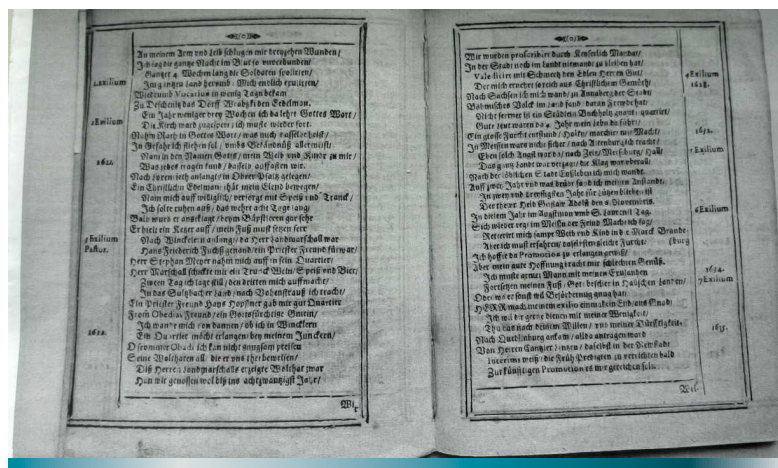
Publikácie, ktoré sa zaoberajú problematikou českých exulantov, prehľadne uvádza na stránke Ústavu českých dejín Lenka Bobková.<sup>14</sup> Tematicky ich možno rozdeliť na publikácie venované životu a dielu konkrétnych exulantov (napr. J. A. Komenskému, Karlovi st. zo Žerotína) a na publikácie, ktoré zachytávajú problematiku exilu v jednotlivých geografických oblastiach (v Nemecku, na Slovensku, v Poľsku). Z nich by sme očakávali zmienku o Seelingerovi v monografii Christiana A. Peschecka *Die böhmischen Exulanten in Sachsen*,<sup>15</sup> ale ani obsahová analýza tohto diela nebola v tomto smere uspokojivá. Na webovej stránke *Historie exulantských rodů*<sup>16</sup> môžeme nájsť hodnotnú prílohu v podobe prehľadu o pôvode českých exulantov s chronologickými a geografickými údajmi a s dôvodmi ich exilu pod názvom *Původ českých exulantů*.<sup>17</sup> Príloha spracovaná na základe Archívu Národného muzea,<sup>18</sup> práce Edity Štěříkovéj,<sup>19</sup> Antonína Králíčka,<sup>20</sup> Tomáša V. Bíleka<sup>21</sup> a Lenky Bobkovej<sup>22</sup> opäť neregistrujú meno Joachima Seelingeru.

Na rozdiel od životopisných údajov je bibliografické zachytenie diela Joachima Seelingeru celkovo uspokojivé. Evidujeme jedno jeho dielo vydané tlačou, a to *Exilium auxilium*, ktoré vyšlo v štyroch vydaniach – v Nemecku, na Slovensku a v Poľsku – a ktoré by mohlo byť bibliograficky zaznamenané v príslušných retrospektívnych národných bibliografiách. Dve územne slovacikálne vydania sú zachytené v slovenskej *Bibliografii tlači vydaných na Slovensku do roku 1700*,<sup>23</sup> územné germanikum

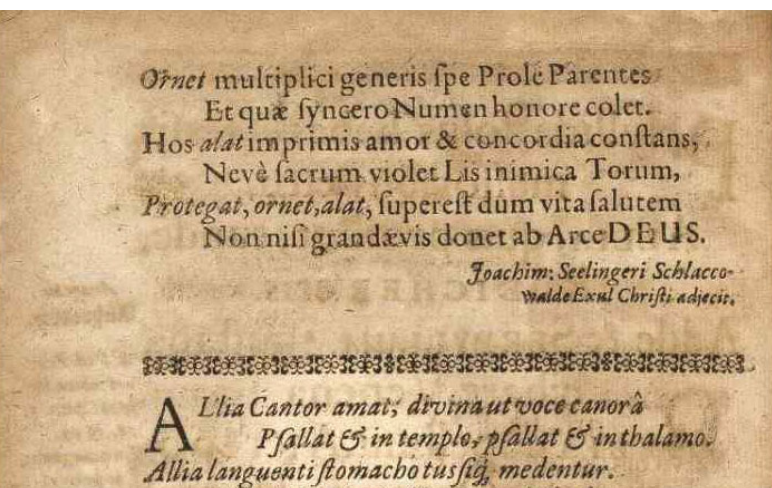
však v bibliografickej databáze Nemeckej národnej bibliografie (*Deutsche Nationalbibliografie*)<sup>24</sup> registrované nie je, zachytené je len v katalógu Knížnice Národného múzea,<sup>25</sup> ktorá exemplár vlastní. Vydanie publikované v poľskom Lešne tiež nie je evidované v *Bibliografia Staropolska*.<sup>26</sup> Jedine v staršej práci Augusta Hartmanna<sup>27</sup> môžeme nájsť plné znenie Seelingerovho denníka.

Seelinger bol okrem toho prispievateľom v jednej príležitostnej tlači. Išlo o vydanie epitalamií, ktoré vznikli pri príležitosti sobáša Christiana Rüdigerera, učiteľa v Halle, s Mariou Knoblochovou pod názvom *Nuptiis Dn. Christiani Rüdigeris...*<sup>28</sup> v latinčine a nemčine. Šesťlistové svadobné verše boli vydané v Halle v roku 1634, teda v čase, keď na tomto mieste pôsobil Seelinger.

hlavná výpoveď autora o jeho aktuálnom prežívaní, myšlienkach a postojoch.



Ukážka textu Seelingerovho denníka<sup>31</sup>



Seelinger uvedený ako autor epitalamií *Nuptiis Dn. Christiani Rüdigeris*<sup>29</sup>

## O DIELE EXILIUM AUXILIUM (OBSAHOVÁ ANALÝZA)

Viac o Seelingerovi prezrádza jeho dielo *Exilium Auxilium*,<sup>30</sup> ktoré patrí podľa doterajších zistení medzi jeho známejšiu publikačnú aktivitu a je unikátnym prameňom pri bádaní po jeho živote. Z obsahu diela vyplýva, že išlo o osobný denník, ktorý autor písal počas exilu. Jeho charakter je lyrický – Seelinger sa vo svojich výpovediach snažil o veršovanie a na záver pripojil modlitbu. Samotný obsah však vypovedá o tom, že nejde o denný diár, pretože autor neponúka podrobné zachytenie všetkých dní v roku, ale sústreďuje sa na širšie časové rozpätie niekoľkých rokov. Každý rok reprezentuje

Titulný list diela prezrádza, že po bielohorských udalostiach bol Seelinger nútený odísť do exilu už v roku 1620 a vo vyhnanstve zotrval až do roku 1640. Českí exulanti prenasledovaní v dôsledku protihabsburského stavovského odboja alebo rekatolizačných snáh panovníka hľadali v prvej fáze (1621 – 1629) útočisko čo najbližšie pri hraniciach.<sup>32</sup> Prenasledovaní členovia Jednoty bratskej smerovali predovšetkým do Poľska, Brandenburska a Uhorska, kým luteráni do Saska.<sup>33</sup> Seelinger patril bezpochyby do prvej vlny exulantov, pretože svoj exil datuje začiatkom roka 1620.

Názov denníka *Pomoc v exile* korešponduje s obsahom, ktorý sa sústreďuje na vyjadrenie vďaky bohu za útechu. V prvej časti sa objavuje predhovor Seelingerovho priateľa Jiřího Galliho (Havlíčka) Chrudimského, kazateľa, exulanta a dekana v Klatovoch. Lyrická báseň v nemčine vo forme denníka je rozdelená na roky strávené v exile a okrem toho, že umožňuje zmapovať presuny jedného luteránskeho kazateľa v exile, demonštruje aj trápenie a biedu počas vyhnanstva. Pátranie po miestach, kde sa Seelinger ako exulant uchýlil, nie je so zreteľom na zachovanosť denníka komplikované. Miesta začiatku a konca jeho pobytu prezrádza samotný titulný list, na ktorom sa uvádza, že opisuje „dlhodobý a bolestivý exil“<sup>34</sup> v mestách Mirsitaw a Deschenitz, teda v dnešnom Mírkove a Dešeniciach. V porovnaní s obsahom diela tento údaj nie je celkom korektný, pretože vyhnanstvo Seelingerera sa podľa jeho denníka začalo v Dešeniciach a nie v Mírkove. Toto nebola jediná nepresnosť na titulnom liste Seelingerovho diela. Identifikovať Mírkov

ako miesto exilu nebolo celkom jednoduché, lebo jeho identifikáciu sťažoval chybný prepis názvu mesta na všetkých vydaniach uvedený vo forme MirIStcaw, nie MirSIItcaw. O pôsobení Seelingera v Mírkove ani nevieme, keďže jeho zápisky sa končia v roku 1640. Viac vieme zistiť o jeho aktivitách na prvom mieste exilu, v Dešeniciach, nachádzajúcich sa v blízkosti nemeckých hraníc v klatovskom okrese, z čoho je evidentné, že Seelinger hľadal bezpečie čo najbližšie k svojmu domovu. Na rozdiel od iných exulantov (hlavne v ďalších vlnách), ktorí museli už na začiatku precestovať celé kilometre, aby našli útočisko, Seelinger sa vzdialil z Horného Slavkova len 99 km. Neskôr sa musel z Dešeníc presunúť do Nemecka, do Lixenriedu (88 km), hoci titulný list jeho diela o pobyte v Nemecku nič nenaznačuje.

Veľkorysejší je až samotný text denníka, ktorý dokumentuje životný príbeh exulanta, plný povolania na rôzne miesta, sťahovania, prenasledovania, utrpenia a chorôb, ale i nezištnej pomoci od priateľov a neznámych ľudí. Denník je dokladom o dlhších (dva roky, šesť rokov), ale aj krátkych pobytoch v exile (osem dní), počas ktorých bol Seelinger často odkázaný na poskytnutie bývania, stravy a pitia.

Na začiatku svojho 128-veršového denníka Seelinger uvádza, že jeho motiváciou bolo „*to, čoho je plné moje srdce... perom napísať, utrpenie je také ťažké, to môžem iba ťažko popísať*“. Je zjavné, že do exilu Seelinger neodišiel preventívne a z vlastného presvedčenia, ale na základe krutého vyhnania z krajiny. Všetko sa to začalo už v roku 1620 a trvalo štyri týždne: „*Keď sa písal rok 1620, bol som chytený večer v posteli, na ramená a telo som dostal 13 rán, celú noc som ležal v krvi. Celé 4 týždne vojaci chodili po celej krajine, až ma poslali do exilu.*“ Konkrétne do Dešeníc, kam zobral aj ženu a deti. Vieme, že v tomto mestečku bola v roku 1593 založená farská škola, ktorá bola spolu s farou počas 30-ročnej vojny protestantská. Podľa zápiskov v denníku tu Seelinger, okrem troch týždňov, takmer celý rok pôsobil ako kazateľ, ale potom „*už bol kostol zatvorený a musel odísť*“.<sup>35</sup> Neskôr sa zachovala už len informácia, že Dionys Heinrich (Koc z Dobeše), vlastník panstva Bystřice nad Úhlavou, nechal v roku 1630 istého protestantského farára z Dešeníc vyhnáť a povolal tam katolíckeho kazateľa z Nýrska.<sup>36</sup>

Pôsobenie Seelingera v exile bolo rozmanité. Na niektorých miestach sa mohol venovať aj kazateľskej činnosti, inde sa musel ukrývať, a tak bol jeho pobyt po rýchlom odhalení ukončený (napr. v meste Lixenried, kde pobudol len osem dní):

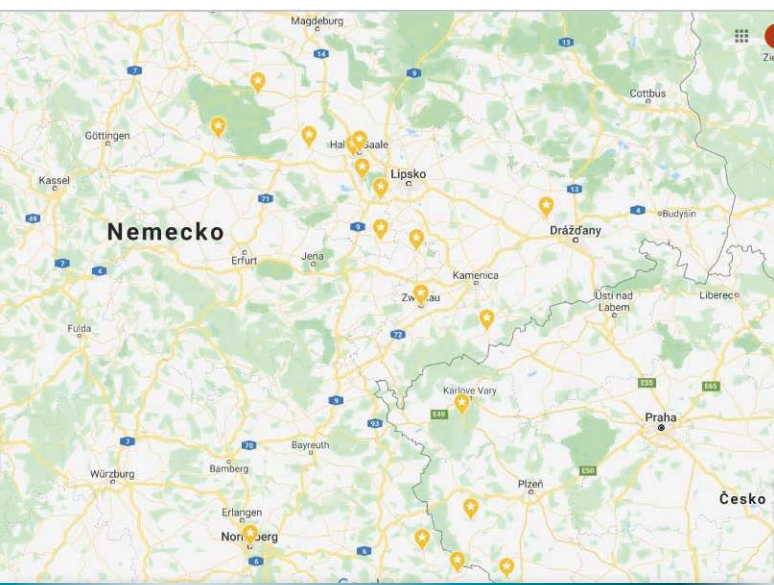
„*Kresťanský ušľachtilý človek pohol mojou biedou, zobral ma ochotne, zabezpečil jedlom a pitím, mal som oddychovať, to trvalo osem dní. Čoskoro bol obvinený, že ukrýva hriešnika, moje nohy museli ísť ďalej.*“ Prvé roky teda neboli vôbec ľahké, Seelinger musel putovať ďalej, až skončil v obci Winklarn v Hornom Falcku, kde mu poskytli azyl hneď dve osoby – maršal Hans Friedrich Fuchs, ktorého Seelinger označil za „*naozaj kazateľského priateľa*“, a istý Stephan Meyer, ktorý ho mal zobrať priamo do svojho bytu, kde mu maršal Fuchs dokonca poslal víno, jedlo a pivo. Je evidentné, že tu sa musel Seelinger ukrývať, lebo v denníku píše: „*2 dni som ležal ticho, na tretí som išiel do mesta Vohenstrauß. Priateľ – kazateľ Hans Hopfner mi dal dobrý byt. Odtiaľ som sa dal do Winklarnu. Byt som chcel získať od môjho šľachtica, ... neviem dostatočne vychváliť všetky jeho dobré skutky, ktoré nám dokazuje. Dobročinnosť tohto maršala sme mohli užívať až do roku 1628. Potom bolo zverejnené cisárskym mandátom ísť do mesta, v ktorom nikto v krajine nezostal.*“

V uvedenom roku preto Seelinger odchádza do Saska, konkrétne do Annabergu, kde stretol aj „*český národ*“, z čoho mal veľkú radosť. V neďalekom mestečku Buchholz našiel ubytovanie, stretol dobrých ľudí a pobudol tam štyri roky. Pre prenasledovanie musel vystriedať mnoho ďalších pôsobísk – Zeitz, Merseburg, Meißen a Eisleben, kde našiel útočisko na dva roky. Odtiaľ utiekol so ženou a s deťmi do Brandenburska, odkiaľ musel ísť aj s ďalšími exulantmi pešo až do Halle a neskôr do Quedlinburgu a Neustadtu. Tu vykonával ranné kázne, ktoré však podnietili jeho ďalší odchod. V denníku píše: „*Slúžil som v mnohých kazateľniciach... Ak budem povolaný, kamkoľvek, nebudem sa hanbiť kázať slovo Pána, ak ešte toto nie je koniec, vydržím trpezlivo.*“

Z denníka sa ďalej dozvedáme, že Seelinger žil v roku 1637 v zlých podmienkach a v Cvikove predniesol štyri kázne v Marienkirche. Takmer na konci denníka sa dočítame: „*Ja vandrujem, hľadám šťastie. Šesť ťažkých chorôb som prežil, ale nie doma v posteli, ale v cudzích krajinách. Praská starý dom, takmer sa rozpadáva. Večnosť v nebi by sa mi páčila. Urob môjmu utrpeniu koniec, zaklopem, pane, u Teba.*“

Text denníka dokumentuje, že Joachim Seelinger vystriedal za dvadsať rokov v exile takmer dvadsať miest pôsobenia – spočiatku pri českých hraniciach, neskôr aj vo vzdialenejších oblastiach. Povolávanie českých exulantov ako kazateľov do Nemecka nebolo ničím nezvyčajným. „*Medzi duchovnými vyhostenými z Čiech bol rad vynikajúcich teológov, ktorí sa v novom prostredí*

vdaka svojim schopnostiam uplatnili. Mnohí z nich boli poverovaní vysokými úradmi v cirkevnej správe, stávali sa z nich prví farári a dekáni mestských kostolov, či superintendenti, dokonca niektorí boli ustanovovaní za dvorných kazateľov.<sup>37</sup> Aj Seelinger vykonával v exile svoju kazateľskú profesiu, počas ktorej, ako sám v denníku píše, prežil šesť ťažkých chorôb („nie doma v posteli, ale v cudzej krajine“),<sup>38</sup> aby sa v roku 1640 konečne mohol vrátiť do vlasti, zrejme do Mířkova.



Mapa miest exilu Joachima Seelingera v rokoch 1620 – 1640 (označené hviezdíčkou)

## O DIELE EXILIUM AUXILIUM (VYDAVATEĽSKÉ POZADIE)

Ako sme už spomenuli, denník *Exilium Auxilium* je s výnimkou strohých záznamov v archívoch a literatúre takmer jediným dokladom o živote a pôsobení Seelingera. Prvé vydanie diela nemeckej proveniencie bolo doteraz bibliograficky neznáme. Databáza „VD17“<sup>39</sup> ho neeviduje a ani poznámkový aparát vydania slovenskej proveniencie neuvádza odkaz na pôvodné vydanie. To sa nám podarilo objaviť až v katalógu knižnice Národného múzea v Prahe.<sup>40</sup> Išlo o vydanie z Magdeburgu, ktorého výrobcom bol Andreas Betzel (Bezelius), produktívny kníhtlačiar a vydavateľ. Miesto vydania na prvý pohľad nenaznačuje so Seelingerom akúkoľvek spojitost'. Výber tlačiarne a miesta tlače však s veľkou pravdepodobnosťou korešpondovali so Seelingerovým pobytom v Sasku a blízkosťou Magdeburgu. K napísaniu denníka *Exilium Auxilium* viedla Seelingera v čase, keď skončil jeho pobielohorský exil, snaha

sprostredkovať svoje pocity o živote v exile a povzbudiť ostatných českých exulantov. Seelinger zostavoval spis od roku 1620 do roku 1640 a v prvom magdeburskom vydaní opísal svoj exil ako „dlhodobý a bolestivý“.<sup>41</sup> Vydanie diela sa na knižnom trhu objavilo veľmi rýchlo, už v tom istom roku, ako bolo dielo dopísané. Tlač malého rozsahu sa o dva roky neskôr stala predmetom dotlače, a to hneď v troch kníhtlačiarňach – v poľskej tlačiarňi v Lešne a na území Slovenska v trencianskej a levočskej. Ako sa Seelingerovo dielo dostalo až do Poľska alebo na územie Slovenska, nie je známe. Môžeme vychádzať len zo všeobecného predpokladu, že v tomto procese mohli zohrať istú úlohu vzájomné kontakty medzi českými exulantmi pôsobiacimi na území Slovenska, Poľska a Nemecka, ktorí mohli sprostredkovať tlač denníka. Na území Slovenska sa mohol denník dostať oficiálne, kým cez Čechy musel byť prenesený ilegálne. Zdeněk Šimeček v tejto súvislosti uvádza, že knihy exulantov sa transportovali do krajiny tajne, využíval sa pri tom „špalíček“, t. j. priviazanie vytlačených hárkov k telu „pašeráka“.<sup>42</sup>

Ako sme už uviedli, v roku 1642 vyšla *Pomoc v exile* v Levoči,<sup>43</sup> Lešne<sup>44</sup> a Trenčíne, pričom nie je možné identifikovať, v akej časovej následnosti.<sup>45</sup> Môžeme len konštatovať, že všetky tri dotlače vyšli v roku 1642 a aj ho uvádzajú ako rok ukončenia exilu Seelingera, pravdepodobne preto, aby zvýšili aktuálnosť diela, ktoré sa v prvom vydaní končilo popisom exilu v roku 1640. Vydanie exulantského diela malo v týchto mestách bezpochyby svoje publikum. Lešno bolo významným centrom poľskej vetvy Jednoty bratskej a útočiskom českých exulantov a nachádzalo sa tu reformované gymnázium a štyri kostoly. V Lešne sa *Exilium auxilium* objavilo ako výstup z kníhtlačiarne Daniela Vettera (Strejca), českého kníhtlačiarne Jednoty bratskej, ktorý mal spojenie s českými exulantmi. Vetter bol už od útleho veku vychovávaný tak, aby sa stal členom Jednoty bratskej, študoval v Nemecku a Holandsku, na protestantských školách v Herborne, Brémach, Heidelbergu a Leidene. Okrem týchto všeobecne známych informácií spájali kníhtlačiareň Vettera s českými exulantmi aj ďalšie skutočnosti, napríklad funkcia Vetterovho otca Jerzyho Strejca ako konseniora Jednoty bratskej a prekladateľa *Kralickej biblie*. Tlačiarne Daniela Vettera mala písmo na tlač nielen poľských, ale i českých, nemeckých, latinských, gréckych a hebrejských kníh a nenadarmo sa v literatúre jeho oficína označuje ako kníhtlačiarske centrum Jednoty bratskej.

Ešte viac českobraských duchovných bolo na Slovensku.<sup>46</sup> Kontakty medzi českým a slovenským

územím v 17. storočí boli veľmi živé, najmä po roku 1620, keď sa územie Slovenska stalo útočiskom pre českých a najmä moravských vyhnanco, a to nielen pre jazykovú príbuznosť, ale i tolerantnejšie náboženské pomery. Sťahovanie bolo recipročné: tak ako českí predstavitelia Jednoty bratskej smerovali na územie Slovenska, mnohé uhorské rody smerovali na Moravu, najmä z majetkových dôvodov.<sup>47</sup> „Prečo sa českí nekatolíci a členovia Jednoty bratskej uberali na Slovensko, bolo a je jasné. Robili tak nielen pre vedomie národného a jazykového príbuzenstva, ale aj z iných dôvodov. Bol to kraj Morave zemepisne blízky. Bolo možné sa odtiaľ ľahko vrátiť v prípade zvratu vecí, eventuálne udržiavať odtiaľ styk so starou vlasťou a starými známymi. Bolo to preto, že v Uhorsku – na Slovensku si stavy uhájili zákony, ... ktorými boli zaistené náboženské a stavovské slobody.“<sup>48</sup>

Českí exulanti boli roztrúsení a usádzali sa nielen v okolí Trenčína, ale aj na strednom a východnom Slovensku. Práve Trenčín sa vďaka svojej geografickej polohe stal vhodným miestom na exil a podobne na tom bola Levoča, hoci v oveľa menšej miere. Preto nie je prekvapujúce, že Seelingerov denník vyšiel práve v levočskej a trenčianskej kníhtlačiarňi. Produkcia trenčianskej, ale i žilinskej, senickej a púchovskej tlačiarne v 17. storočí bola známa hlavne svojím proexulantským charakterom a v jej vydavateľskom repertoári nájdeme mnohé diela českých pobielhorských vyhnanco; viaceré z nich sa tu tlačili práve pre ich potreby. Dokonca „poznáme viac príkladov distribúcie tlačí z trenčianskej exulantskej tlačiarne najmä na Moravu“.<sup>49</sup>

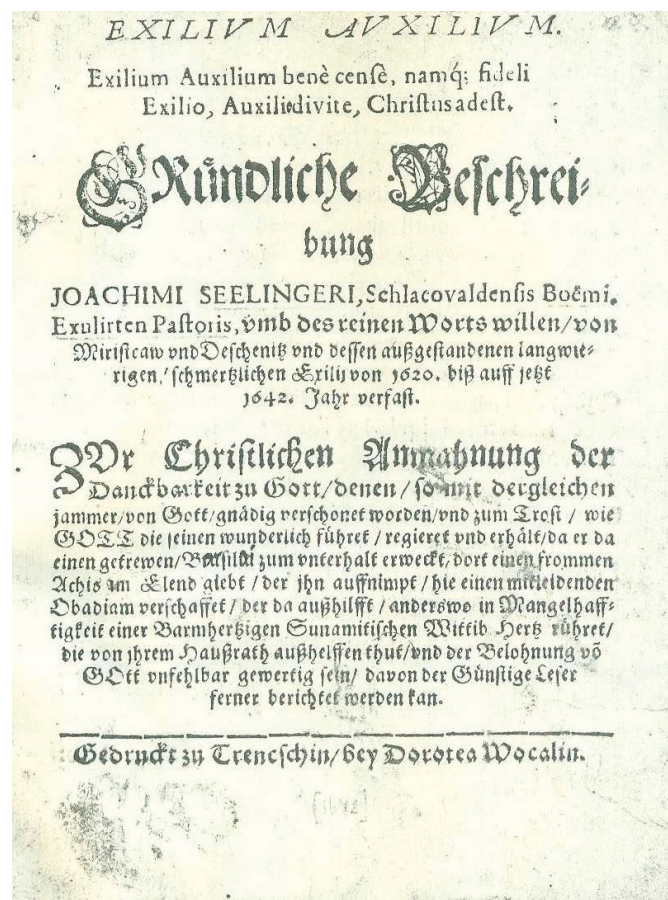
V Trenčíne vyšla dotlač v tlačiarňi Doroty Vokálovej a ďalšia sa objavila v levočskej kníhtlačiarňi Vavrinca Brewera. O Levoči vieme, že mnohí českí exulanti tu pôsobili v levočskom školskom a cirkevnom živote a vydávali tu svoje spisy. Vo väčšine prípadov však boli skôr prispievateľmi veršov do príležitostných básní, iba v štyroch prípadoch zostavili aj samostatné tlače.<sup>50</sup>

Z hľadiska typografickej úpravy charakterizujeme všetky tri dotlače ako takmer identické – majú podobný typografický dispozitív titulnej strany aj typ písma (pozri obrázky). Chybný prepis mesta Mírkov na všetkých dotlačiach, na rozdiel od prvého vydania (chybná forma MirIStcaw, nie MirSIstcaw), umožňuje skonštatovať, že vznikali na základe podkladu zrejme chybnej prvej dotlače<sup>51</sup> (a nie prvého vydania z Magdeburgu). Väčšiu podobnosť pozorujeme pri lešnianskom a trenčianskom vydaní, levočské vydanie vykazuje iný typ písma a menšie zásahy pri rozložení textu.

Dotlače nie sú prejavom snahy o vlastný prístup typografov ku koncipovaniu priestoru na titulnej strane. Pokiaľ neberieme do úvahy malé zmeny oproti prvému magdeburskému vydaniu (iný rok, označenie „Schlacovaldensis“ s jedným „v“ a pod.), pri montáži textu do dotlače v trenčianskej, levočskej a lešnianskej tlačiarňi kníhtlačiarri nepreukázali ambíciu dotlač kamuflovať. Kamuflovanie dotlače, typické pre lukratívne vydania zabezpečujúce zisk, zaopatrené vydavateľskými privilégiami alebo inými nepísanými dohodami, nebolo v prípade denníka potrebné. Poznanie vydavateľských procesov 17. storočia dokazuje, že tu existovali aj iné ciele – šírenie osvety, náboženstva, varovania, súdržnosti a pod., čiže ciele, pri ktorých prevažovala rýchla distribúcia a šírenie obsahu nad finančnými ambíciami, ktoré tlačiarri očakávali pri iných, čitateľsky lukratívnych tituloch. Či už bol prvým dotlačateľom poľský kníhtlačiar Daniel Vetter, Dorota Vokálová, vdova po exulantskom tlačiarovi z Prahy, Václavovi Vokálovi, alebo Vavrinec Brewer v Levoči, na doslovné kopírovanie titulného listu reťazových dotlačí existovali objektívne dôvody, ak bolo nevyhnutné dotlače vydať v krátkom čase (v tom istom roku).

## ZÁVEROM . . .

Exulantské dielo Joachima Seelingera *Exilium Auxilium* nepatrilo vo svojej dobe medzi neznáme tituly minimálne v kníhtlačiarňach vtedajších typografov vykonávajúcich kníhtlačiarňu službu pre českých exulantov. Dokazuje to skutočnosť, že pôvodné magdeburské vydanie bolo trikrát dotlačené a pokiaľ sa to udialo, muselo prejsť nemalú vzdialenosť. Nie je známe, akým spôsobom bola táto vzdialenosť prekonaná a či bola dotlač denníka projektom samotného Seelingeru (ako vydavateľa), dobových kníhtlačiarov alebo Seelingerových súčasníkov, ktorí mohli vidieť v exulantskom denníku médium na sprostredkovanie života v exile. Preto je pozoruhodné, že Joachim Seelinger figuruje v základnej literatúre k dejinám knižnej kultúry ako relatívne neznáma postava. Biografickú heuristiku k Seelingerovi možno v budúcnosti doplniť bádáním v zbierkach archívov miest, ktoré ešte neboli zdigitalizované, a kde Seelinger na základe informácií v denníku pôsobil. Podstatné však je to, že aj takéto malé dielo prešlo cez štyri krajiny, aby mohlo vyrozprávať „vocation“ a strastiplný príbeh jedného exulanta.



Titulný list prvého a ďalších vydaní denníka *Exilium Auxilium* od Joachima Seelinger (Magdeburg, 1640; Lešno, 1642; Trenčín, 1642; Levoča, 1642)<sup>52</sup>



- <sup>1</sup> SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národního muzea, signatúra 42 C 00383.
- <sup>2</sup> Například BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praha 1882.
- <sup>3</sup> *Archiv města Horní Slavkov: 1480 – 1945* [online]. [bez dátumu] [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: <http://www.porta-fontium.eu/cbguide/soap-so/100>
- <sup>4</sup> AUT – Databáze Národních autorit NK ČR [online]. Praha: NK ČR, ©2014 [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: [http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file\\_name=find-a&local\\_base=aut](http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=aut)
- <sup>5</sup> *Digitalisierung der Bergmann'schen Exulantensammlung* [online]. Drážďany: Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, [bez dátumu] [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: <http://www.exulanten.geschichte.uni-muenchen.de/index.php?module=results&class=details&pid=6384&>
- <sup>6</sup> ZÍBRT, Č. *Bibliografie české historie. Díl 4, Zpracování, předešlá třicetiletá válka (1600 – 18), třicetiletá válka (1618 až do r. 1632), čís.1 – 11820*. Praha 1909.
- <sup>7</sup> *Biografický slovník* [online]. Historický ústav AV ČR, [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: [http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/Hlavn%C3%AD\\_strana](http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/Hlavn%C3%AD_strana)
- <sup>8</sup> *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* [online]. Nordhausen: Verlag Traugott Bautz GmbH, [bez dátumu] [cit. 2020-05-05]. Dostupné na: <https://www.bautz.de/bbkl>
- <sup>9</sup> BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praha 1882.
- <sup>10</sup> FLEGL, M. České exulantské rody v Sasku v 17. století. In: *Rodopisná revue on-line* [online]. 2011, roč. 13, 2, s. 15 – 16 [cit. 2019-09-09]. Dostupné na: <https://www.yumpu.com/xx/document/view/37927616/15-rodopisna-revue-online>
- <sup>11</sup> JUNBAUER, G., Hrsg. *Bibliographie des deutschen Volksliedes in Böhmen*. Prag: J. G. Calve; R. Lerche, 1913, s. 213.
- <sup>12</sup> MÜHLBERGER, J. *Sudetendeutscher Schicksalsweg*. 1976.
- <sup>13</sup> SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národního muzea, signatúra 42 C 00383.
- <sup>14</sup> BOBKOVÁ, L. *Emigrace, exil, reemigrace* [online]. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, ©2014 [cit. 2017-08-14]. Dostupné na: <http://ucd.ff.cuni.cz/studium/studijni-materialy/zakladni-problemy-raneho-novoveku/emigrace-exil-reemigrace-lenka-bobkova/>
- <sup>15</sup> PESCHECK, CH. A. *Die böhmischen Exulanten in Sachsen*. Leipzig 1857.
- <sup>16</sup> *Historie exulantských rodů* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: <http://exulanti.genebaze.cz/>
- <sup>17</sup> *Původ českých exulantů* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: [http://exulanti.genebaze.cz/Ke\\_staze-ni/Puvod\\_06\\_10\\_10.pdf](http://exulanti.genebaze.cz/Ke_staze-ni/Puvod_06_10_10.pdf)
- <sup>18</sup> *Archiv Národního muzea. Fond Topografická sbírka (F), inv. č. 142a, kart. 114*.
- <sup>19</sup> ŠTĚŘÍKOVÁ, E. *Pozvání do Slezska*. Praha 2001.
- <sup>20</sup> KRÁLÍČEK, A. *Paměti obce Bohuslavic*. Brno 2013.
- <sup>21</sup> BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praha 1882.
- <sup>22</sup> BOBKOVÁ, L. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639*. Praha 1999; BOBKOVÁ, L. *Emigrace, exil, reemigrace: Základní problémy studia raného novověku*. 2013, s. 534 – 558.
- <sup>23</sup> ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Díl I*. Martin: Matica slovenská, 1972; ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Díl II*. Martin: Matica slovenská, 1984.
- <sup>24</sup> *Deutsche Nationalbibliografie* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: [https://www.dnb.de/DE/Professionell/Metadatendienste/Metadaten/Nationalbibliografie/nationalbibliografie\\_node.html](https://www.dnb.de/DE/Professionell/Metadatendienste/Metadaten/Nationalbibliografie/nationalbibliografie_node.html)
- <sup>25</sup> *Provenio* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: <http://provenio.net/#/>



- <sup>26</sup> *Elektroniczna baza bibliografii Estreicherowa (EBBE)* [online]. [bez dátumu] [cit. 2017-08-07]. Dostupné na: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/>
- <sup>27</sup> HARTMANN, A. *Historische Volkslieder und Zeitgedichte vom sechzehnten bis neunzehnten Jahrhundert*. München 1907 – 1910.
- <sup>28</sup> Dva exempláre tlače zdigitalizované na: VD17 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [online]. Deutsche Forschungsgemeinschaft, [2002] [cit. 2014-05-05]. Dostupné na: <http://www.vd17.de/>, záznam č. VD17 23:246679X a VD17 125:023057N.
- <sup>29</sup> Upravené podľa digitalizátu sprístupneného na webovej stránke *Wolfenbütteler Digitale Bibliothek* [online]. Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek, [bez dátumu] [cit. 2020-03-09]. Dostupné na: <http://diglib.hab.de/drucke/k-349-4f-helmst-32s/start.htm>
- <sup>30</sup> SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národného muzea, signatúra 42 C 00383.
- <sup>31</sup> Ukážka z exemplára: SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národného muzea, signatúra 42 C 00383. Zdroj obrázka: archív autorky – pôvodný digitalizát získaný od Dr. Richarda Šípeka z Knihovny Národného muzea v Prahe, upravený autorkou.
- <sup>32</sup> BOBKOVÁ, L. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639*. Praha 1999.
- <sup>33</sup> BOBKOVÁ, L. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639*. Praha 1999.
- <sup>34</sup> „*langwürigen schmerzlichen Exilij*“ – citát z diela: SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národného muzea, signatúra 42 C 00383, s. [1].
- <sup>35</sup> „*Die Kirch ward zugespert; ich mußte wieder fort*“ – citát z diela: SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národného muzea, signatúra 42 C 00383, s. [4].
- <sup>36</sup> *Kostel sv. Mikuláše, Dešenice* [online]. Úřad městyse Dešenice, [bez dátumu] [cit. 2020-02-14]. Dostupné na: <http://www.sumavanet.cz/desenice/fr.asp?tab=snet&id=4473&burl>
- <sup>37</sup> FLEGL, M. České exulantské rody v Sasku v 17. století. In: *Rodopisná revue on-line* [online]. 2011, roč. 13, 2, s. 15 – 16 [cit. 2019-09-09]. Dostupné na: <https://www.yumpu.com/xx/document/view/37927616/15-rodopisna-revue-online>, s. 15: „*Mezi duchovními vyhoštěnými z Čech byla řada vynikajících teologů, kteří se v novém prostředí díky svým schopnostem dobře uplatnili. Mnozí z nich byli brzy pověřováni vysokými úřady v církevní správě, stávali se z nich první faráři a děkani u městských kostelů, či superintendenti, dokonce někteří byli ustanovováni za dvorní kazatele.*“
- <sup>38</sup> „*Sechs schwere Kranckheiten diese Zeit ich ausgßtanden, Doch nich daheim im Bett: Sondern in fremden Landen*“ – citát z diela: SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národného muzea, signatúra 42 C 00383, s. [7].
- <sup>39</sup> VD17 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [online]. Deutsche Forschungsgemeinschaft, [2002] [cit. 2014-05-05]. Dostupné na: <http://www.vd17.de/>
- <sup>40</sup> *Provenio* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: <http://provenio.net/#/>. Digitalizát celého prvého vydania nám poskytol Dr. Richard Šípek z Knihovny Národného muzea v Prahe.
- <sup>41</sup> „*langwürigen schmerzlichen Exilij*“ – citát z diela: SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národného muzea, signatúra 42 C 00383, [1].
- <sup>42</sup> ŠIMEČEK, Z. *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*. Wiesbaden 2002, s. 29.
- <sup>43</sup> SEELINGER, J. *Exilium Auxilium bene cense...* Gedruckt zur Leutschaw: bey Lorentz Brewern, 1642. Ref. Čaplovič, záznam 887.
- <sup>44</sup> SEELINGER, J. *Exilium Auxilium bene cense...* Zur Lissaw: Druckts Daniel Vetter, Jm Jahr 1642. Ref. Čaplovič, záznam 887.
- <sup>45</sup> SEELINGER, J. *Exilium Auxilium bene cense...* Gedruckt zu Trenschin: bey Dorotea Wocalin, 1642. Ref. Čaplovič, záznam 1749a.

- <sup>46</sup> MACŮREK, J. *České země a Slovensko (1620 – 1750)*. Brno 1969, s. 47.
- <sup>47</sup> MACŮREK, J. *České země a Slovensko (1620 – 1750)*. Brno 1969, s. 47.
- <sup>48</sup> Originálne znenie textu v: MACŮREK, J. *České země a Slovensko (1620 – 1750)*. Brno 1969, s. 47: „Proč se čeští nekatolíci a členové Jednoty bratrské ubírali na Slovensko, bylo a je jasné. Činili tak nikoli v jen pro nějaké vědomí národního a jazykového příbuzenství, nýbrž z důvodů jiných. Byl to kraj Moravě zeměpisně blízký. Bylo možno se odtamtud snadno vrátit v případě zvratu věcí, event. udržovat odtamtud styk se starou vlastí a starými známými. Bylo to proto, že v Uhrách – na Slovensku stavové si uhájili zákony, ... jimiž byly zajištěny náboženské a stavovské svobody.“
- <sup>49</sup> ŽIBRITOVÁ, G. Slovenské tlače 17. storočia a Cithara sanctorum. In: *Cithara sanctorum 1636 – 2006: zborník z vedeckej konferencie konanej 22. – 23.11. 2006 v Liptovskom Mikuláši a v Liptovskom Jáne*. Martin 2007, s. 125 – 129.
- <sup>50</sup> HORVÁTH, P. Česká pobelohorská emigrácia v Trenčíne. In: *Otázky dějin východní a západní Evropy*. Brno 1971, s. 245 – 259.
- <sup>51</sup> Ktorá dotlač bola prvá, nie je možné identifikovať.
- <sup>52</sup> Zdroj obrázkov: archív autorky.

## ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- Archiv města Horní Slavkov: 1480 – 1945* [online]. [bez dátumu] [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: <http://www.portafonium.eu/cbguide/soap-so/100>
- Archiv Národního muzea. Fond Topografická sbírka (F), inv. č. 142a, kart. 114.*
- AUT – Databáze národních autorit NK ČR* [online]. Praha: NK ČR, ©2014 [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: [http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file\\_name=find-a&local\\_base=aut](http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=aut)
- Biografický slovník* [online]. Historický ústav AV ČR, [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: [http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/Hlavn%C3%AD\\_strana](http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/Hlavn%C3%AD_strana)
- BÍLEK, Tomáš Václav. *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*. Praha 1882.
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* [online]. Nordhausen: Verlag Traugott Bautz GmbH, [bez dátumu] [cit. 2020-05-05]. Dostupné na: <https://www.bautz.de/bbkl>
- BOBKOVÁ, L. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639*. Praha 1999.
- BOBKOVÁ, L. *Emigrace, exil, reemigrace* [online]. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, ©2014 [cit. 2017-08-14]. Dostupné na: <http://ucd.ff.cuni.cz/studium/studijni-materialy/zakladni-problemy-raneho-novoveku/emigrace-exil-reemigrace-lenka-bobkova/>
- BOBKOVÁ, L. *Emigrace, exil, reemigrace: Základní problémy studia raného novověku*. 2013, s. 534 – 558.
- ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I*. Martin: Matica slovenská, 1972.
- ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel II*. Martin: Matica slovenská, 1984.
- Deutsche Nationalbibliografie* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: [https://www.dnb.de/DE/Professionell/Metadatendienste/Metadaten/Nationalbibliografie/nationalbibliografie\\_node.html](https://www.dnb.de/DE/Professionell/Metadatendienste/Metadaten/Nationalbibliografie/nationalbibliografie_node.html)
- Digitalisierung der Bergmann'schen Exulantensammlung* [online]. Drážďany: Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, [bez dátumu] [cit. 2020-01-14]. Dostupné na: <http://www.exulanten.geschichte.uni-muenchen.de/index.php?module=results&class=details&pid=6384&>
- Elektroniczna baza bibliografii Estreichera (EBBE)* [online]. [bez dátumu] [cit. 2017-08-07]. Dostupné na: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/skany/>
- FLEGL, M. *České exulantské rody v Sasku v 17. století*. In: *Rodopisná revue on-line* [online]. 2011, roč. 13, 2, s. 15 – 16 [cit. 2019-09-09]. Dostupné na: <https://www.yumpu.com/xx/document/view/37927616/15-rodopisna-revue-online>
- HARTMANN, A. *Historische Volkslieder und Zeitgedichte vom sechzehnten bis neunzehnten Jahrhundert*. München, 1907 – 1910.
- Historie exulantských rodů* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: <http://exulanti.genebaze.cz/>

- HORVÁTH, P. Česká pobelohorská emigrácia v Trenčíne. In: *Otázky dějin východní a západní Evropy*. Brno 1971, s. 245 – 259.
- JUNBAUER, G., Hrsg. *Bibliographie des deutschen Volksliedes in Böhmen*. Prag: J.G. Calve; R. Lерche, 1913.
- Kostel sv. Mikuláše, Dešenice* [online]. Úřad městyse Dešenice, [bez dátumu] [cit. 2020-02-14]. Dostupné na: <http://www.sumavanet.cz/desenice/fr.asp?tab=snet&id=4473&burl>
- KRÁLÍČEK, A. *Paměti obce Bohuslavic*. Brno 2013.
- MACŮREK, J. *České země a Slovensko (1620 – 1750)*. Brno 1969.
- MÜHLBERGER, J. *Sudetendeutscher Schicksalsweg*. 1976.
- PESCHECK, CH. A. *Die böhmischen Exulanten in Sachsen*. Leipzig, 1857.
- Provenio* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: <http://provenio.net/#/>
- Původ českých exulantů* [online]. [bez dátumu] [cit. 2019-09-19]. Dostupné na: [http://exulanti.genebaze.cz/Ke\\_stazeni/Puvod\\_06\\_10\\_10.pdf](http://exulanti.genebaze.cz/Ke_stazeni/Puvod_06_10_10.pdf)
- SEELINGER, J. *Exilium Auxilium bene cense...* Gedruckt zu Trenschin: bey Dorotea Wocalin, 1642. Ref. Čaplovič, záznam 1749a.
- SEELINGER, J. *Exilium Auxilium bene cense...* Zur Lissaw: Druckts Daniel Vetter, Jm Jahr 1642. Ref. Čaplovič, záznam 887.
- SEELINGER, J. *Exilium Auxilium bene cense...* Gedruckt zur Leutschaw: bey Lorentz Brewern, 1642. Ref. Čaplovič, záznam 887.
- SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národního muzea, signatúra 42 C 00383.
- SEELINGER, Joachim. *Exilium Auxilium bene cense...* Magdeburgk: Gedruckt Durch Andream Betzeln, Jm Jahr 1640. Bibliografie neregistrujú. V: Knihovna Národního muzea, signatúra 42 C 00383.
- ŠIMEČEK, Z. *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*. Wiesbaden: 2002.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, E. *Pozváni do Slezska*. Praha 2001.
- Wolfenbütteler Digitale Bibliothek* [online]. Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek [bez dátumu] [cit. 2020-03-09]. Dostupné na: <http://diglib.hab.de/drucke/k-349-4f-helmst-32s/start.htm>
- VD17 – Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [online]. Deutsche Forschungsgemeinschaft, [2002] [cit. 2014-05-05]. Dostupné na: <http://www.vd17.de/>
- ZÍBRT, Č. *Bibliografie české historie. Díl 4, Zpracování, předejra třicetileté války (1600-18), třicetiletá válka (1618 až do r. 1632), čís.1 – 11820*. Praha, 1909.
- ŽIBRITOVÁ, G. Slovenské tlače 17. storočia a Cithara sanctorum. In: *Cithara sanctorum 1636 – 2006: zborník z vedeckej konferencie konanej 22. – 23.11. 2006 v Liptovskom Mikuláši a v Liptovskom Jáne*. Martin 2007, s. 125 – 129.